

„Ennyi az emberi élet!”

(első rész)

A születésnél kezdeném, mert az élet ott jött létre. A Balaton partján, Keszthely városától 4 km-re születtem, Gyenesdiáson, 1921. szeptember 14-én. Kilencen voltunk testvérek, édesapám Papp János. Ahogy jött a háború, 1914-ben rögtön bevonult katonának, és kikerült az orosz frontra. A frontvonalban a magyar és orosz katonák találkoztak. Édesapám parancsnoka egy főhadnagy volt, akit egyszer az orosz már elfogott, és azt mondta az édesapámnak, hogy dobja el a fegyvert, mert rögtön meghal. A parancsnok ugyanis látta, hogy édesapám mögött az orosz felémelte, ráfogta a fegyverét, és agyon akarta löni, és ő eldobta a fegyvert a patákba. Édesapám akkor még katolikus volt, nem nazarénus. Az orosz tiszt megmotozta, utána rögtön küldték Szibériába. Ott volt négy évig, Volgográdnál¹. Télen-nyáron fát vágtak az erdőben, és bunkerban laktak, 1914-től 1918-ig. A bunkerba oroszokat is bezártak, és közöttük baptisták is voltak. Beszéltek a Bibliáról, és mondták, hogy meg kell térni, mert meghal az ember, és a pokolra jut, vagy a mennyországba. Ott megkeresztelték őt a baptisták. Nagyon örült, hogy megismerte Istennek a munkáját. Úgy jött haza, mint egy hívő ember, és keresett baptista gyülekezetet, de Keszthelyen nem volt. Nazarénus gyülekezet viszont igen, elment oda, és azt mondta, „testvérek, én is hívő ember vagyok”. Mondta, hogy baptista hívő. Azt válaszolták, hogy ők egy kicsit mások, és újra megkeresztelték. 1918-ban beépült a nazarénus gyülekezetbe. Mindjárt megtért édesapámnak egy fiú és egy nőtestvére, ugyanúgy katolikusokból. Édesanyám a gyülekezet vezetőjének a lánya volt. 1919-ben 18 éves volt, édesapám 32, mikor megkérte a kezét, férjhez adták neki. Kovács Rezső volt a nagypapám. Hatan voltak testvérek, mind a hatan nazarénusok. Szüleim első gyermeke 1920-ban született, Mária, az én nővérem, és utána kilenc gyermek lett, én vagyok a második. Három testvérem már meghalt, hatan vagyunk még meg. A szülők nazarénusként élték le az életüket. Édesapám egész életében földműves volt, szőlője volt a Balaton-parton.

Mikor vége lett a háborúnak, hazaengedték a foglyokat. 50 fokos hideg volt télen, sokan meghaltak. Édesapám átvészelte, de a tüdeje gyenge maradt a megfázás miatt. Volt egy kis birtoka Gyenesdiáson, nem volt szegény ember. Harmincban házat épített, majd behívták katonának Tapolcára. 54 éves volt, és amikor kiderült, hány családja van, rögtön hazaengedték. Akinek nem volt annyi gyereke, azt bebörtönözték vagy vitték a frontra. A nagybátyáim is az orosz fronton voltak. Akiket bebörtönöztek, azok a nem harcoló elvet² komolyan vették. Otthon sokan voltunk! Én az édesanyám falujába kerültem Nemesboldogasszonyfára³, ahol a nazarénus vallás kezdődött 1840-ben. Egy gazdag emberhez kerültem szolgának, mint második gyerek. 10 pengőt kaptam ott minden hónapra. A nagyapámékkal szemben lévő házban dolgoztam: 30 hold föld volt, lovagoltam, szántottam, vetettem, mindent megcsináltam, és az istállóban aludtam végig, 13 éves koromtól 19 éves koromig.

Mert a jószágra kellett vigyázni! A gazda hívő volt. Villany nem volt a faluban, csak teflonlámpa. Jó helyem volt, megbecsültek, egyedüli fiú voltam, nem volt családjuk. Édesapámnak adták a 10 pengőt, nekem nem kellett, megvolt minden. Koszt, ruha, bor, sör, pálinka, minden. Együtt mentünk a gazda hintóján a gyülekezetbe, a 7 km-re lévő Keszthelyre. Ez volt az én gyerekkorom!

Édesapámék Gyenesdiásról 1940-ben elköltöztek Baranya megyébe, Zaláta⁴ községbe, és nekem ott kellett ezt a helyet hagynom. Gyenesdiáson eladtak mindent. Zalátán jómód volt, kibéreltek 24 hold földet. Én a lovakkal a földeken dolgoztam. Gyenesdiáson 13 éves koromtól levente voltam, de ott sem fogtam meg a fapuskát. A jobbra át, a balra át – azt csináltam. Szekeres volt a főoktató. 1939 novemberében jött egy rendelet, hogy lezárják a gyülekezeteket⁵. Karácsonyra már nem is lehetett menni a gyülekezetbe. A Dráva-parton hídőrséget kellett állnom a katonákkal. Leventének voltam beosztva. Zalátánál vezetett át a híd Jugoszláviába, de amikor a németek bementek Jugoszláviába, 1941 húsvétjára fölrobbantották a híd másik felét⁶. A gyülekezet nem szűnt meg, vigyázva elmentünk egy páran házakhoz, és ott tartottuk meg az összejövetelt. A csendőrség figyelte, és ha leleplezték, a gyülekezetek vezetőit internálótáborba vitték Nagykanizsára. Akiket elvittek, talán másfél évig voltak ott. Édesapám nem volt vezető, őt ez nem fenyegette. Érződött Hitler nyomása Magyarországon is. A nyilasok már fölléptek: a kovács fia, Gazda Sanyi, akinek az apjához édesapám lovat patkoltatni járt, és aki velem járt iskolába, 16 éves volt, amikor belépett a nyilas pártba. A Pesti úton, mert Gyenesdiáson már akkor betonút volt, rajzolta a horogkeresztet az útra. Közben elütötte az autó és meghalt.

Behívtak katonának 1942. október 5-én Tokajba, az utászokhoz. Az állomásról bekísértek minket a hegyekben lévő laktanyába. A Bodrogra kellett lemenni hidásznak és utásznak. A pontonhíd vezetését kellett megtanulni, két hétig jártunk le a folyóhoz tanulgatni az építést. A hegyekbe pedig gyakorlatozni jártunk, puska nélkül: jobbra át és balra át. Két hét elteltével osztották a puskákat. Mondták, hogy „egy köpeny, egy csizma, egy csajka, és a köpenybe takarja össze. Most jöjjön a Papp Lajos!” Azt válaszoltam: „Főhadnagy úr, jelentem, én a hitbeli meggyőződésem és Jézus Krisztus tanítása miatt nem ölhetek embert. Tehát ha nem ölhetek embert, akkor fegyvert miért fogjak, mert én nem akarom becsapni az államot, hogy amikor kivisznek a frontra, lövök, de nem lövök. Agyon kell lőni az ellenséget. Ezt nem tudom elfogadni.” Azt válaszolta: „Hát fiam, ez nem így van, katonák vagyunk, háború van, tudja-e? Jól van, fiam, megértettem.” Major nevű főhadnagy volt. Délben megebédeltem, és lementem, hogy a csajkámat elmossam a Bodrogon. Major főhadnagy lejött utánam, és azt mondta: „Fiam, nagyon-nagyon sajnálom ezt a dolgot, nem tudom mi lesz, de nehéz helyzet ez. Meg kell fogni a fegyvert, mi katonák vagyunk.” – „Főhadnagy úr, én nem tudom elfogadni, én nem tudom megtenni!” – „Lajuskám, én is Istenfélő ember vagyok, én is ismerem a Bibliát, de most háború van.” – Ilyen szépen beszélt a főhadnagy! Fölértünk a Bodrogtól, és sorakozót rendelt el mind a három századnak. Szólított: „Papp honvéd, jöjjön előre!” Ott volt egy asztal, megállt előtte, és azt mondta: „A fegyvert akarjuk átadni, mert ez a kötelességünk. Ön kijelentette, hogy a hite, meggyőződése miatt nem fogja meg a fegyvert.” Az ott álló őrmester megszólalt: „Micsoda?”. Rám vágta a fegyvert, és szíjjal kezdte rám kötni. A főhadnagy azt mondta erre: „Őrmester, ki

parancsolta magának, hogy tegye rá erre a fiúra a fegyvert? Vegye le azonnal!” – „Igenis főhadnagy!” – összesült az őrmester. A főhadnagy azt mondta neki, hogy távozzon, nekem meg azt: „Fiacskám, meg van próbálva minden, tehát nem tudja elfogadni, én ezt értem, de az a következménye, hogy be kell, hogy zárjam a fogdába.” Be is kísérték a fogdába. Ott voltam két hétig. De közben Major főhadnagy bejött, és megkérdezte: „hogyan van, fiam?” Minden reggel kihallgatás volt, a Fickó nevű százados vezette, századparancsnok, aki nagyon gonosz ember volt, rúgott, vágott, azt mondták a katonái. De engem a százados soha nem fogadott, azt mondta, maradjak a fogdában. Egy alkalommal bejött értem egy őrmester, és azt mondta, hogy el fog kísérni Miskolcra. Vonatra ültünk, a falujában leszálltunk, elment a családjához. Nekik azt mondta rólam: „Viszem a börtönbe ezt a fiút, mert el fogják ítélni.” Talán adtak valami harapnivalót, és indultunk tovább, a miskolci körletlak-tanyába. Az őrmester átadott a kunsároknak⁷, Nándori és Oswald szakaszvezetőknek. Nándori szakaszvezető azt mondta: „Már megint a hívők!” És ezzel megkezdődött a harc. Ahogy csak bírt, ököllel ütött, úgy, hogy nagyon megdagadt a fejem. Belökött az egyes zárkába. Ott csak egy ágy és egy szék volt. Három-négy nap elteltével éreztem csak a fejemet, annyira feldagadt. Aztán a húszas, fogadó zárkába tettek. Itt voltak vagy negyvenen. Kérdezték a fiúk, hogy miért hoztak be, mondom, hogy hívő vagyok, és nem fogtam fegyvert. „Micsoda? Nem fogtál fegyvert?” – csendőrök voltak oda bezárva. – „No, majd megfogatom én veled a puskát!” Mondom nekik, hogy maguk is olyan rabok, mint én. Kiabáltak velem. Figyelte ezt két, a váci fegyházból odakerült idősebb férfi, Filéner és Frigmann bácsi. Azt mondták a csendőröknek: „Tűnjetek az ágyatokhoz. Papp, gyere!” – és közibük vettem, köztük feküdtem. Mondták, hogy hozzád senki nem fog nyúlni. Nem tudom, miért voltak olyan kedvesek, hiszen betörők voltak, három évet kaptak. De senki nem bántott többet. De egyszer Oswald szakaszvezető adott egy nagy pofont. Hazulról küldött édesanyám csomagot, jó kis finom körte volt benne. Azt mondta az Oswald, ebből ő is kér, mert előtte kellett felbontani. Nem volt rosszindulatú, de hogy a pofont miért adta? Hát adta! Aztán áttett a 18-as zárkába, ahol mind veszélyes rablók, gyilkosok voltak. Miközben elkísért, azt mondta: „Fiam, azért teszek közi-bük, hogy vigyázz rájuk, ha valami történik, zvirkli⁸ van az ajtón, az ő meg állandóan sétál körül, és ha valami történik, te azonnal kiabálsz! Ezek olyanok, hogy kiszedik a falat, és elszöknek. Amikor észreveszed, hogy bontják a falat, szóljál ki, de finoman, csak akkor, amikor az ő odaér, különben agyonütnek ott.” Korábban volt egy falbontás, és többen átszöktek, később mindet megfogták, vastag láncsal kellett sétálniuk.

Nem került rá sor, hogy kiszóljak, pedig ott voltam öt hónapig. Aztán egyszer fölhívtak a tárgyalásra. A kapunál volt a hadbíróság, hat személyből állt, mind magas rangban voltak. A hadbíró azt mondta: „Megértjük, hogy kinn a századnál nem fogadta el a fegyvert, de mi most felkínáljuk, ha most elfogadja, semmi baj nem lesz, és mehet vissza a századhoz. Sőt, amikor visszamegy, még szabadságot is kap haza.” – „Bíró úr, hitbéli meggyőződéselem, Jézus Krisztus tanítása azt mondja, még az ellenséget is szeretni kell, nemhogy azt, hogy aki nem ellenségem, azt agyonlőjem. Én nem tehetem meg, hogy elfogadjam a fegyvert” – válaszoltam. Kérdezték, hogy tudok-e arról, hogy háború van: „Tudja azt, hogy statárium, rögtön ítélő bíróság van?” – „Tudom.” Föltették a kérdést, hogy: „Elfogadja-e a fegyvert,

vagy Jézus Krisztust?” Mondtam, hogy nem tudom elfogadni, és akkor már gépeltek, rózsaszínű papírra, és aláírták velem. Halálos ítélet volt, rögtön, golyó által végrehajtandó. „Inkább a halált válassza, mint Jézus Krisztus tanítását megtagadja” – ez volt az ítéletbe írva. Amikor vittek kifelé, hallottam, hogy azt mondja az egyik tiszt: „Bíró úr, most öljük meg ezt a fiatalembert? Az anyja nevelte így, hogy nem szabad embert ölni.” Finoman mondta, de jó fülem van, így meghallottam. Mondta, hogy adjanak nekem öt év próbaidőt. Ráállt a bíró! Visszahívtak, és azt mondta: „Fiam, gondolkodtunk az ügyön, és arra gondoltunk, hogy fölfüggesztjük ezt a kivégzési állapotot, adunk helyette öt év börtön gondolkodási időt. Elfogadja?” – „Elfogadom, bíró úr!” Akkor újra írtak egy papírt. Ez volt 1942 novemberében, az ítéletemről a papírt a nagy háborúban elveszítettem. Én nem is remegtem, úgy álltam, mint egy honvéd, sima derékszíjjal, katonaruhában, utászcsizmában, teljes felszerelésben, csak puskám nem volt.

A miskolci börtönben volt akasztás, két embert büntettek, a börtönablakból rá lehetett látni a bitófára az udvaron. Az elsötétítés alatt loptak, elrettentő példának szánták az akasztást. Akkor velem két nazarénus is be volt börtönözve. Az egyik Gyemrócki Mihály, jugoszláviai fiú volt, ő lett az alezredes börtönparancsnoknak a kertésze. Szabadon kijárt. Odajött a zárkaajtóhoz, és hívott engem, a nazarénusokban megbíztak. A másik nazarénus, akinek a nevét nem tudom, az is jugoszláviai volt. Az előző évben pedig volt egy bajai fiú, Vidákovics Mátyás, aki kikerült a börtönből az orosz frontra, ott volt szanitéc. A 18-as zárkából elvittek, mert jött egy rendelet, hogy elszállítanak hét embert. Velem ott 20–22-en voltunk, fiatalok, valamennyien köztörvényesek. Közülük hatot kezüknél fogva összekulcsoltak, én a végén hetediként egyedül voltam, és egy katona lekísért minket a miskolci állomásra, ahonnan Ungvárra indultunk. Kulcsár őrmester azt mondta nekem – annyira megbízhatóak voltak a nazarénusok –: „Erre a hat emberre te is vigyázz, hogy el ne szökjenek!”. Fölértünk Ungvárra, ahol nagyon gyönyörű börtön volt, a csehek építették. Üvegből volt még a tető is. Olyan tisztaság volt, olyan gyönyörű volt, csak hát börtön volt. 400-an voltunk. A börtönparancsnok azt mondta, ha valaki talál egy tetűt, az szabadságra mehet, akkora tisztaság volt. Én házimunkás lettem, ami annyit jelentett, hogy járkhaltam szabadon a folyosón, és csajkákban osztottam az ebédet. A foglár neve Rátkai volt. Hatan voltunk a zárkában, jó nagyidős köztörvényesekkel voltam. Minden reggel félórás séta volt, körbe-körbe. A dévaványai Papp Bálinttal is ott találkoztam, meg Szabó Imrével⁹. Papp Bálint is öt évet kapott. Külön zárkában voltunk. Bepirosodott a lábam, és bekerültem a gyengélkedőre. Aki ott meghalt, azt a lábánál fogva vitték le a lépcsőn, csak úgy kalimpált a feje. Én hálás vagyok, mert adtak valamilyen kenőcsöt, amitől jól meggyógyult! Igaz, ha rákentem a lábamra, csak úgy füstölt, úgy be volt gyulladva. Papp Bálint is odakerült rühességgel, ott ismerkedtünk meg. Ungváron kiadták miniszteri rendeletben, hogy munkásokat kérnek Borba¹⁰, ezt én nem tudtam. Fegyveres őrkísért minket Kassára, ahová más börtönből is hoztak nazarénusokat. Itt találkoztunk össze Móczár Lászlóval, Gumbér Istvánnal és Kocsis Jánossal. Átadtak egy olyan főhadnagynak, aki akkor jött meg a frontról. Azt mondta: „Ötven embert öltem agyon, titeket is rögtön agyonlőlek, ezért kaptam a szabadságot.” Rúgott, vágott bennünket, de közben ott volt egy szakaszvezető, és azt mondta, adja neki ezeket az embereket, majd ő elintézi őket. „Jó, átadom, vigye őket, és löje agyon

őket, ahol akarja” – mondta a főhadnagy. „Jó, köszönöm! Fiúk, utánam!” – válaszolt a szakaszvezető. Mentünk egy jó darabon, miután odaszólt: „Atyám fiai, csak csöndben legyetek.” Baptista szakaszvezető volt, a baptisták fognak fegyvert. Katonai raktárba tett minket munkára. Egyszer megjelent ez a hadnagy, és mondta: „Szigorúan tartani ám őket!” Egyetlen napig voltunk Kassán, innen átirányítottak minket Jászberénybe, de még akkor sem tudtuk, hogy miért. Egy nap alatt értünk Jászberénybe, ott zsidók is voltak, de már elmentek. Július eleje volt, már ott volt a Jehovista század, a szombatisták, összegyűjtötték az embereket¹¹. Négy-öt napig maradtunk. Móczár bácsinak a felesége jött látogatni, messze lakott, ezért jött biciklivel. Tudtam édesanyámnak is üzeni, és ő is jött. Hozott egy kis csomagot. Tilos volt a területről kijárni, de benn szabadok voltunk, a jászberényi zsidó iskolán belül, ahova el lettünk szállásolva. A nagy területen 160 Jehova Tanú, 18 adventista és 8 nazarénus volt. Ez tette ki a századunkat, ami végig is kísért bennünket¹². Szökés nem volt. A Jehovista zónaszolgák¹³, vezetők ketten föl voltak húzva egy oszlopra, felkötötték őket a tűző napon. Ott lógtak, mert nem fogtak fegyvert, és nem vették föl a katonaruhát. A magyar keretlegénység tette. Az egyik Garai volt¹⁴. Aztán jött a rendelet, hogy vonatra kell ülni, és kísérettel el kell menni Ercsibe. Semmit nem mondtak, hogy hova visznek, csak hurcoltak. Ercsiben mondták meg, hogy ettől a naptól kezdve a hajón utazunk Bor városába, ami annyit jelentett, hogy a bori rézbányába megyünk dolgozni, ahol már zsidók is vannak, egy hegyet fogunk elhordani. Mindezt a századparancsnokunk, tartalékos tiszt, hadnagy Bánhegyi Géza¹⁵ mondta. A hajó Baja felé ment le. Miután elindultunk, már semmi különös nem volt, a hajó belsejébe is lehetett menni, meg a fönti részre is. Mi, nazarénusok mind fönn voltunk¹⁶. Egyszer csak hallottuk, hogy a magyar katonák lenn ütik a jehovistákat, Garait is. Fölszaladtak. Jókedvükből ütötték őket.

Amivel mentünk, egy nagy, szabályos gőzhajó volt, ez az egy, a 801-es munkásszázad ment vele, zsidók nem voltak közöttünk. Hat keretlegényről tudok meg egy tisztről, náluk volt kézfegyver. Mi, nazarénusok katonaruhában voltunk, a jehovisták és adventisták¹⁷ mind civilben. Az adventisták fölvették volna a katonaruhát, de valahogy nem kötelezték őket. Mind idősebbek voltak, csak be lettek hívva, mint tartalékosok. Úgy emlékszem, hogy az adventisták közül ketten elfogadták a fegyvert, beálltak a keretlegények közé. Kaptak fegyvert, ruhát, és a keret befogadta őket, mert magyar emberek voltak, nem zsidó emberek. Nem tudom, mi lett velük, mert amikor jöttünk haza, már nem voltak velünk. Csak azért fogadták el a fegyvert, hogy jobb legyen a dolguk, de semmi keménységet nem mutattak. A hajó először Prahovoba¹⁸ ment, Ercsiből délelőtt indultunk, és másnap délben ott is voltunk.¹⁹ Addig nagyon jó volt az út, kaptunk egy kis ennivalót. Onnan vonattal mentünk Zajecsárra²⁰, innen kisvasutat építettek Borba, ami jó 50 km-re ment, a hegyekben²¹. Borban a szombatisták nem akartak szombaton dolgozni²², ezért kettőt kikötöttek. Bilinccsel gúzsba kötötték őket. Mozdulatlanok voltak, és fellökték őket. Borzasztó volt, és egy óra hosszát tartott. Utána önkéntelenül ugráltak, rázkódtak, miután levették róluk a bilincset, elsenyvedt mindenük. A többi szombatistát nem kötötték ki. Csak ezeket, elrettentésként. Utána elfogadták a munkát, és szombaton dolgoztak, a vasárnapunk volt szabad mindannyiunknak.

Borban láttam, hogy a vagonok meg voltak rakva vastag rézlemezekkel. Ragyogó tiszta réz volt, és ment a németeknek. Egészen idáig, Prahovoig és Borig, zsidók

nélkül utaztunk. A bori állomásról a városon keresztül kísérték a „Berlin” táborba²³. Ott óriási, régi fa barakkok voltak, 20-30 is talán a nagy területen, a franciák építették. A mi századunk egy olyan barakkba ment, ami elől volt. A zsidók akkor már ott voltak. Ez 1943. július 18-a körül volt, és a zsidók kb. egy hónappal előbb érkezettek²⁴. Emeletes ágyak voltak, és én fenn aludtam. Nagyon csíptek a poloskák este, amikor a villany már el lett oltva. A vánkos alól jöttek elő, és csíptek. Sajnálom, hogy a zsidók mind ezekben a barakkokban maradtak, de nekünk, mint magyar embereknek, szombatistáknak, jehovistáknak és nazarénusoknak, új barakkokat csináltak. Még egy tiszta, új barakkot építettek az orvosi rendelőnek, a cipész-műhelynek, és a különböző ipari műhelyeknek. A két barakk egymás mellé került. A szombatisták voltak az egyik végén, a keretlegények oldalán, a jehovisták voltak hátrább²⁵.

Az út menti barakkok mellett helyezkedett el a temető. A szerbek siratták a halottaikat, zapéváztak²⁶, kivitték az ételt, rátették a sírra, megehetette bárki. Ez a kultúrájuk! Reggel fölébredtünk, és fölhallatszott, hogy siratták a halottat, zapéváztak.

A táborparancsnok, Balogh András alezredes²⁷ elsőrangú ember volt. Amikor beértünk a táborba, az ortodox zsidók istentiszteletet tartottak abban a nagy barakkban. Fölkötötték a fejükre és a kezükre a szíjakat, imádkoztak. Az alezredes megengedte nekik. Balogh alezredes 170 cm magas, széles vállú, kicsit molett, jó állású bácsika volt, kb. 50–55 éves lehetett. Szemüvege nem volt. A hangja nem volt durva. Megjegyeztük azt, hogy megengedte, hogy a zsidók istentiszteletet tarthassanak. Ilyen szabadság volt, ilyen volt a kezdet! 1943 végén elvitték haza, mert ilyen jó embert nem hagynak ott. Helyette jött Marányi Ede, gyilkos alezredes úr, aki egy nyilas, egy németpárti, végtelenül gonosz ember volt²⁸. Balogh alezredes távozása előtt elment egy főhadnagy is, mert a levegő rezgett a kéngáztól, és a főhadnagy nem bírta, meg akart halni. Ez attól volt, ahogy égették a követ, abból jött a füst, teli lett egész Bor városa. Csak azt zavarta, akinek gyenge volt a tüdeje. Fölmentünk a hegyre, és ott már nem volt füst.

Minden századnak volt egy szolgálatvezetője, nekünk Zbranek Béla²⁹. Mellettük általában 6–8 keretlegény szolgált, de olyan is előfordult, hogy tízen voltak.

Egyszer dolgoztam a bányánál, mint robbantó, máskor, mint lovaskocsis. A bányavasúton karbantartó voltam, talpfákat vertem a sínek alá, mert a szállítás közben meglazul az altalaj. Végig kellett járni az egész pályát, és figyelni, hogy hol lazul. Nemcsak én csináltam, hanem az egész csapatom. Voltam napos ügyeletben is. A leghosszabb a robbantós munkám volt. 1944 márciusától szeptember 17-ig, amíg el nem indultunk, robbantós voltam.

A táborunk a várostól két km-re volt, a munkahelyünk pedig kb. egy km-re a tábortól, az aranyhegyen. A bányában aranyat, ezüstöt és rezet bányásztak. Elérkeztünk a bányához, az első lépcsőhöz. A lépcső fölött 8 méteres fal volt, és így tovább, 8 emeleten keresztül, míg fölértünk a hegycsúcsra. Teraszos volt. Minden teraszon kisvasút vezetett kis csillékkal. És minden ilyenén egy bagger³⁰, kanalas gép, ami a követ rakta a csillékbe. Nekem furatot kellett csinálnom a hegy jobb- és bal oldalán, és középen, fúrógéppel a kemény kőbe. Utána donaritot, robbanószert tömtem bele, vezetékkel tettem bele, és meggyújtottam mind a hármat. Félre mentem, és kirobbant egy kb. 6 méteres anyagdarab, amit talicskával kitoltunk. Aztán bementünk a hegybe, mindkét oldalon három métert, és azt is kirobbantottuk. A komolyabb

robbantásokat a partizánok³¹ csinálták. Szerbül kiabáltak nekünk, hogy dolgozzon a nép, a padkán, ami egy kilométer hosszú volt. Zsidók voltak a mozdonyvezetők, és a völgyekbe vitték ki, ahol kiborították, töltötték a völgyeket fel. A vonaton kb. 10 csille volt. Ez mind törmelék, mind meddő kő volt. Mi végig, egészen szeptember 16-ig ezt csináltuk.

A sziklákon 50–60 fokos meleg volt azokon a nyári napokon. Azért volt ilyen meleg, mert a kőhegy visszavágta. Amúgy ott sohasem volt tél, mondták a szerbek, hogy plusz ötnél télen sem ment lejjebb. Télen is egy ingben jártunk, olyan meleg ott lenn a táj. 1944. január 15-én a gyepen egy ingben hevertünk a barakkunk előtt, munkaszüneti napon. Január 17–18-a körül Magyarország felől jött egy hideghullám, és esett egy kis hó is. Ennyi volt a tél. Olyan idő volt, hogy éppen hogy csak nem olvadt el a hó. Egy kicsit megmaradt, aztán el is ment. Úgyhogy a hideggel nem is kellett küszködnünk. Katonaruhában dolgoztunk, nem is fáztunk.

Balogh, amikor kiértünk Borba, tartott egy nagy előadást, és azt mondta: „Fiúk, ezt a hegyet öt év alatt kell elhordani! Arra vigyázzatok, fiúk, hogy ott fönn vizet ne igyatok, mert van ott víz, fel van nyomatva, de az maláriás. Egy ember mindig menjen le a völgyekbe, és a jó forrásvízből hozzon fel a csapatnak.”

A mozdony húzta a csillét, és kiért a völgyekhez. A vasút mindig odébb lett rukkoltatva, mindkét végén. Itt is dolgoztam. Alá kellett verni a stiperfáknak³², hogy ne mozogjanak, és ki ne essenek a csillék. Ezt kellett figyelni, egyengetni. Javítottuk végig a pályát, ami egy kilométer hosszú volt. A cél az volt, hogy nyitott bánya legyen, és a rezet megtalálják.

A német munkamesterekkel csináltuk a vasutat. Egyszer az egyik megfog, int, hogy oda álljak. Kicsit tudott magyarul, azt mondja: „Mindig csak te fogsz dolgozni?” Mert látta, hogy én mindig mozgok, mindig hajolok. Nem egyforma az ember, mások elálldogáltak, nem hajtottak annyira, csak azt látta, hogy én mindig csinálom. Álljak félre, azt mondta, nem engedte, hogy csak én csináljam, pihentetett. Nekem nem volt panaszom rá.

A réz, az arany és az ezüst együtt ment a kohóba, és ebből olvasztották ki az aranyat, rezet, ezüstöt, külön-külön. Egy kis követ én is letörtem, és meg tudtam menteni ennyi viharon keresztül³³. Annyira elhordtuk a hegyet, hogy ebből az anyagból már egy ház kidomborodott, úgyhogy ez már nyitott volt. Jól spekuláltak a németek! Ezért dolgoztunk mi a zsidókkal együtt.

Mi nem mehettünk a zsidó barakkokhoz, a zsidókkal nem beszélhettünk, megtiltották. Nem tárgyalhattunk velük, azt mondták, hogy mi magyar emberek, magyar katonák vagyunk, és nekünk a zsidókhöz semmi közünk. Nem is dolgoztunk együtt. Aránylag becsben tartottak minket, ezt lehet mondani. Zbranek Bélára semmi rosszat nem tudok mondani. Marányi utasítására Bánhegyi Géza volt a parancsnokunk. Jól végeztük a munkát. Az egész századunkból egész idő alatt egy szökés sem volt.

Elrendelték, hogy éjjel-nappali szolgálatot kell a barakkban teljesíteni. Közülünk, nazarénusok közül választottak ki szolgálatost. Bálinttal³⁴ én voltam egy-huszonnégyet, aztán ő pihent egy-huszonnégyet. A dolgunk az volt, hogy vigyázzunk, senki meg ne közelíthesse a barakkunkat, se kívül, se belül. Állandóan ébren kellett lenni a partizánok miatt. A fegyveres őrséget kellett mentesíteni. Elegen lettek volna, de azt akarták, hogy szolgáljunk mi, hogy ők pihenhessenek. Az volt a címünk,

hogy napos ügyeletesek. Ez ment egy jó darabig. Jött a Marányi alezredes, aki azt mondta, hogy mi nem lehetünk örök, csak fegyverrel. Azt mondtuk: „Bánhegyi főhadnagy úr, hát azért vagyunk itt, mert nem fogtunk fegyvert. Nem lennénk itt, ha puskát fognánk, akkor szabad emberek lennénk.” Marányi azt mondta erre neki, akkor irány ki az aranyhegyre dolgozni. Csak könnyebb volt napos ügyeletben lenni, de vége lett ennek. Saját keretlegényük került ügyeletbe.

A fehér karszalagos zsidókat időnként megkülönböztették, ők lehettek örök is. Tudom, hogy Weisz doktor fehér karszalagos volt. Nekem jóbarátom volt, doktori címe volt. Mérté a hegyet, nem dolgozott. Beszélgettünk, mondom neki, hogy „Tudja-e, hogy a zsidóknak miért van ez a nehéz nyomor? A régi izraeli engedetlenségéből! Az Isten így rendelte!” Azt mondta: „Jaj, Lajos, ha Isten volna, akkor mi nem lennénk itt.” A zsidók ledolgozták reggeltől estig a munkaidőt, és utána a keret fölzavarta őket a hegyre, és a hegyre hason gurították le őket. Kínózták őket, az elfáradt embereket.

Marányi idejében két szökés volt. 50 km-re voltak tőlünk a partizánok és át akartak menni hozzájuk. A hegyekben a németek elkapták őket, átadták a magyar parancsnokságnak, és az egész tábornak össze kellett állni, és végig kellett nézni a kivégzésüket. A munkahely felé eső hegy tövében volt a kivégzés. A mi századunk került oda éppen a kivégzőasztalhoz. Azt mondták: „Két zsidó barátotokat halállal bünteti a magyar törvény.” A hegyoldalban gépfegyverek vettek körül, hogy ne-hogy lázadás legyen. 15 méterre voltam, négy őrmester és a bíró kiadta, hogy „a halálos ítéletet végrehajtani!” Két keretlegény elővezette az elsőt, a négy őrmester felé fordította, kettő a szívre, kettő a fejre célzott. Kiloccsant az agyvelő. Ahogy a másikat vezették, a kíséző katona el akart ájulni, úgy, hogy egy másiknak kellett kíséreni³⁵. Ott már meg volt ásva a gödör, el is temették. Tehát nem a temetőben, hanem ott temették el őket. Bánhegyi Géza azt mondta nekem: „Na, Lajoskám, ennyi az emberi élet!” Őtet is megrázta!

Marányi idejében a tábornak volt egy óriási étkezdéje. Mi a saját barakkunkban étkeztünk, az ő étkezdéjükbe nem mehettünk. Egyszer láttam, hogy az étterem közepén magasan egy vasrúd volt áthúzva, kb. 2 méter magasan. Ezen a vasrúdon lógtak a zsidók, oda voltak kikötve³⁶, ez mindennapos volt. Nazarénusok közül egyet sem kötöttek ki, és a jehovisták közül sem. Mi szerettük a zsidókat, sajnáltuk őket.

A tiszték szállása Borban volt, 2 km-re a „Berlin” tábortól. Egyszer egy puskát vittem be egyedül a városba az alezredes úrnak. A város közepén volt a nagy tisztai szállás. Ott is zsidók dolgoztak. A Marányi azt mondta „Nézd a kóbit, nem bírja!” – mert a zsidók nem bírtak valamit fölemelni. Gúnyosan mondta! A piac az úttól 100 méterre húzódott, oda el lehetett menni, vásárolni ennivalót. Kaptunk tíz napra 60 dinárt, és marmaládát, 20 dekát, és jó kecskesajtot. Mi nem dohányoztunk, akárcsak a jehovisták és a szombatisták, nem is kaptunk dohányt. A hívő század nem dohányzott. A latrina a táboron kívül volt, a mi barakkunk fölött kb. 100 méterre. A latrina 200 méter hosszan ment fölfelé. Oda járt az egész „Berlin” láger, kivéve a keretlegényeket.

A nyolc nazarénus igencsak összetartott. Sok idő nem volt, de mindenki elmondta, hogy az egyháznak mi a célja. A jehovisták azt mondták, ha eljön az ezeréves királyság, akkor a jehovisták fognak fönn kormányozni, nekem ezt magas volt elgondolni. Mi az Ige szerint mennyországról beszélünk és pokolról. Hitvitákat lehetett

volna tartani, de mi nem bocsátkoztunk bele. Tudtuk, hogy nem lehet őket meggyőzni. De ők azért próbálkoztak! A szombatisták nem próbálkoztak, velük egy volt a hitvilágunk. Annyi volt a különbség, hogy ők szombaton ünnepeltek, mi meg vasárnap. Nem sikerült senkit megtéríteni sem közülünk, sem a zsidók közül. A zsidókkal ők sem barátkozhattak. A nazarénusok között nem volt nézeteltérés. Vasárnap délelőtt mi lementünk a folyóhoz istentiszteletet tartani. Ott énekeltünk, Bibliát olvastunk. Belgrádból nazarénusok jöttek hozzánk, hogy honnan tudtak ró-lunk, nem tudom. Hoztak ruhát, ennivalót. Beengedték őket a táborba, és átadhatták.

Balogh alezredes idején a zsidók szabadságra jöhettek haza tízes csoportokban. Ez ment is egy darabig. Aztán az történt, hogy nem jöttek vissza, és megszüntették a szabadságokat. Voltak, akik visszajöttek, csak nem mindenki jött vissza, és ezt szökésnek vették. Amikor megjött Marányi, már szó sem lehetett szabadságról. A hívő századnak nem adtak soha szabadságot. A zsidók vonattal mentek Prahovoba, és onnan tovább. Kaptak papírt, de a keret nem kísérte őket, munkaszolgálatos katonák voltak. Úgy emlékszem, hogy az elsők még visszajöttek, de a harmadik, negyedik csoport már nem jött vissza.

A Straflágerben³⁷ voltak a Titoéktól elfogott partizánok. Azok is foglyok, megbízhatatlan emberek voltak. Elfogták őket a németek, behozták őket egy külső lágerbe, munkára. Szegény gyerekek, téli idő volt, a csille leesett, kiszakította a vasat, és legurult a hegy oldalába. Kötéllel húzatta a mester a hegyoldalban 20–30 emberrel. Nekik német volt a parancsnokuk. Ez az egy alkalmam volt, hogy találkoztam szerbekkel. A hátukon egy nagy „S” és „T” betű volt, azt jelentette, hogy Strafláger, hogy büntetőtáborban vannak. A „Bregenz” táborban is jártam, kb. 20 km-re voltam Bortól³⁸. Egy darabig én is voltam lovaskocsis, két lovam volt. Befogtam a lovakat, és egy tizedes jött velem, el kellett hoznom a „Bregenz” lágerből, már nem tudom mit, Borba. A négyes kilométernél, Bor városától 4 km-re délre volt a nagy kohó, oda mi nem mehettünk. A kohó üvegfa 100 m hosszú volt, éjjel láttuk, ahogyan gyönyörűen hömpölygött benne a tűz. A kibányászott köveket oda vitték, ott lett cseppfolyóssá. Amikor az érc kifolyt, finomították, a négyes kilométerkőnél volt a finomító³⁹. Ott voltak asztalosműhelyek, nagyobb üzemek is, ezeknél zsidók is dolgoztak. Az egy elit hely volt, mert ott már komoly dolgok történtek, az arany és az ezüst szétválasztása. Arra mentünk ezzel a kocsival, és elkanyarodtunk a „Bregenz” tábor felé⁴⁰. A hegy belsejében ezek a „Bregenz” tábori zsidók csinálták az egyenes vasutat. A német egyenes alagutat akart, hogy ne kelljen kerülni az áruval. Az egyik zsidó gyerek megtudta, hogy én megyek, nem vinnék-e el egy kis csomagot, egy kis ételmezt, amit vett a piacon, a „Berlin” táborból egy kollégájának a „Bregenz” táborba? Én betettem az ülésbe. Amikor kivettem a „Bregenzben”, meglátta a tizedes, mondtam, hogy az egyik kolléga küldi a másik kollégának. „Micsoda, tudja, hogy magának ezért halálbüntetés jár?” – „Csak nem?” – kérdeztem. „Zsidótól elvenni ilyet? A zsidókat pártolni? Többet ilyet ne csináljon, nagy baj tud lenni ebből.” Mondtam, hogy bocsánat. Nem jelentett föl. Az ételmezt nem ám hogy odaadta volna, hanem eldobta. A „Bregenz” tábor jobb volt, mint a „Berlin” tábor⁴¹. Kisebb, rendezettebb, szép erdők, fák között. Ott csak egy század volt, amely 200–220 emberből állt.

Jegyzetek

- ¹ Volgográd, 1925-től Sztálingrád, a Volga jobb partján elterülő város.
- ² Nem harcoló elv: a katonai eskü, a fegyveres kiképzés és egyben a fegyveres katonai szolgálat nazarénusok általi elutasítása (a fegyvertelenség parancsa).
- ³ Nemesboldogasszonyfa: Hévíztől 4 km-re nyugatra lévő, ma Alsópáhokhoz tartozó település.
- ⁴ Zaláta: a magyar-horvát határ és a Dráva közelében, Drávaszabolcs határátkelőtől kb. 30 km-re nyugatra lévő falu.
- ⁵ Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter 1939. december 2-án kiadta a 363.500/1939. VII. a számú rendeletet. Ebben az antimilitarista tanokat valló, és a honvédelmi érdekeket sértő kisegyházak (nazarénusok, adventisták /szombatisták/, szombatosok, Jehova Tanúk, Istengyülekezet, őskeresztények, pünkösdisták) működését azonnali hatállyal betiltotta. A vallás- és közoktatásügyi, valamint az igazságügyi miniszter ezt követően számos rendeletet adott ki ezen gyülekezetek ellen.
- ⁶ A forgalmas vasúti Dráva-hidat a németek 1941. áprilisában robbantották fel.
- ⁷ Kunsár: foglár, börtönőr.
- ⁸ Zvirkli: a börtönkörlet ajtaján lévő, kívülről elhúzható, kör alakú, 5–8 cm átmérőjű kisméretű üvegablak.
- ⁹ Papp Bálint (anyja neve: Boros Julianna, szül.: Dévaványa, 1921.11.26.) és Szabó Imre katonai szolgálatot megtagadó nazarénusok.
- ¹⁰ Bor: Belgrádtól 210 km-re délkeletre, a szerb–román–bulgár határnál lévő szerbiai település.
- ¹¹ Jehovista század („jehovások”, hívő század): a katonai szolgálat megtagadásért bebörtönzött Jehova Tanúkból, szombatistákból (reformadventistákból) és később nazarénus munkaszolgálatosokból álló munkaszolgálatos század elnevezése.
- ¹² A felsorolt kisegyházak tagjaiból állt a Borba vezényelt 801-es különleges munkászázad (klgs.), amely 1943. augusztus elején érkezett Borba. Az első zsidó munkaszolgálatos századok 1943. július 12-én megérkeztek Borba. A következő év tavaszán újabb 3000 zsidó munkaszolgálatos érkezett Borba, köztük Radnóti Miklós.
- ¹³ Zónaszolga: A Jehova Tanúja Egyház 1938 és 1941 között ún. zónaszolgálatot bízott meg azzal a feladattal, hogy a gyülekezeteket rendszeresen végiglátogassák, és ezáltal velük körforgásszerűen foglalkozzanak.
- ¹⁴ Garai Mihály Jehova Tanú, aki szintén Borba került, és túlélte a munkaszolgálatot.
- ¹⁵ Bánhegyi Géza hadnagy (anyja neve: Hartl Etel, Budapest, 1914.08.08.–?). A budapesti népügyészség háborús bűncselekmények elkövetése és hivatali sikkasztás büntette miatt vádat emelt ellene 1945-ben. Nem ismeretes ügyének további kimenetele.
- ¹⁶ A Papp Lajoson kívül Borba vitt nazarénusok: Csizmánszky/Csizmánszki János (Vajdaság/Szerbia: Kisszács), Gumbér István (Bakonycsernye), Kocsis János (Nagydorog), Móczár László (Tarnaörs/Jászárokszállás), Papp Bálint (Dévaványa), Rancsár Mihály (Vajdaság/Szerbia: Kölpény), Szabó Imre (Dévaványa).
- ¹⁷ Borban reformadventisták vagy korabeli nevükön szombatisták voltak. A reformadventisták 1914-ben kiváltak az adventista egyházból, mivel ragaszkodtak a katonaság megtagadásához és a vegetáriánus étkezés szabályához.
- ¹⁸ A vízi szállítás a Szeged–Titel–Belgrád–Pancsova–Prahovo (Tisza–Duna) útvonalon történt.
- ¹⁹ Prahovo: A szerb–román–bolgár hármashatár közelében, a Duna jobb partján lévő, szerb folyami kikötő. A hajó valószínűleg 1943. július 30-án indult, és a prahovoi

- megérkezést és a vasúton történő utazást követően, a munkaszolgálatosok augusztus 5-én érkeztek meg Borba.
- ²⁰ Zajecsár: A Timok folyó völgyében, a bulgár határ közelében, Bortól légvonalban kb. 35 km-re délkeletre lévő város.
- ²¹ A Zajecsár és Bor között a hegyeken át vezető, 30 km hosszú, keskeny nyomtávú vasút 1969-ig működött.
- ²² Az adventisták és a reformadventisták (szombatisták) a hét hetedik napjának a szombatot tekintik. Vallási előírásaik szerint szombaton nem szabad dolgozniuk.
- ²³ „Berlin” láger: Bor központjától két kilométerre északra létesített munkatábor, a bori magyar táborcsoport központi tábora. Maradványai ma is megtalálhatók.
- ²⁴ Az első öt zsidó munkaszolgálatos század 1943. július 12-én érkezett meg Borba.
- ²⁵ A 801-es klg. munkásszázad barakkja a „Berlin” tábor legszélén, annak délnyugati oldalán volt. A bányaterjeszkedése miatt a tábornak ez a része megsemmisült. Az adott századra felügyelő keretlegénység a munkaszolgálatosokkal egy barakkban, annak elkülönített részében lakott az új táborfőparancsnok megérkezéséig, 1944 januárjáig.
- ²⁶ Zapévázás: az ortodox vallás előírása szerint vallási énekek éneklése a meghalt személy sírjánál.
- ²⁷ Balogh András alezredes (anyja: Schmidt Irma, Gyöngyös, 1895.12.12.–?), a bori táborcsoport első csoportparancsnoka.
- ²⁸ Marányi Ede alezredes (anyja neve: Dörgő Katalin, Pétervárad, 1896.10.07.–Markdorf /Németország/, 1985.10.20.), a bori magyar táborcsoport második parancsnoka (1944. január–szeptember).
- ²⁹ Zbranek Béla őrmester (anyja neve: Zbranek Anna, Budapest, 1905.02.16.–?). A Népbíróságok Országos Tanácsa (NOT) népellenes büntetése miatt négyévi börtönbüntetésre ítélte Budapesten, 1949-ben. Az előzetes letartóztatásban töltött idő alapján a kiszabott büntetést a NOT letöltöttnek ítélte.
- ³⁰ Bagger: kotrógép.
- ³¹ Elfogott és kényszermunkára kötelezett, volt partizánok.
- ³² Stiperfa: vasúti talpfa.
- ³³ Az arany, ezüst és réz szemcséket tartalmazó, kb. 3x3 cm-es rögöt magam is láttam. Baja, 2006.01.17.
- ³⁴ Papp Bálint.
- ³⁵ Reisset és Friedmann zsidó munkaszolgálatosok kivégzésére 1944 elején, más források szerint 1944 tavaszán került sor.
- ³⁶ A kikötés a magyar hadseregben használt büntetési mód: a munkaszolgálatost a két, összekötött kezénél fogva, hátulról, egy rúdon keresztül felhúzták 1x2 vagy 2x2 órára. A lábujjak érinthették a talajt, de a kínzás fokozása érdekében gyakran a testet magasabbra húzták, így a lábujjaik nem érintették a földet.
- ³⁷ Straflager: büntetőtábor.
- ³⁸ A láger „Bregenz” kb. 26 kilométerre északnyugatra volt Bortól.
- ³⁹ Az ún. négyes kilométer pontosan 4 km-re délre van Bor központjától. Az utak elágazásánál lévő pontot ma is így hívják, és az itt felépült egészségháznak a Radnóti Miklósról elnevezett parkjában áll a költő szobra.
- ⁴⁰ A „Bregenz” tábor felé vezető, ún. régi út ma is használható.
- ⁴¹ A „Bregenz” táborban 1944 júniusától voltak magyar zsidó munkaszolgálatosok.

(folytatjuk)